

ДИМИТРИЈЕ МИЛАКОВИЋ

Димитрије Милаковић је један од најблискијих сарадника Петра II Петровића Његоша. Он је као секретар пуних двадесет година био у његовој и народној служби. За то вријеме обављао је разноврсне и најодговорније послове у црногорској државној администрацији.

По рођењу Милаковић је Херцеговац. Родио се 1805. године у Јасеници, у селу Шуми. У раној његовој младости родитељи су му напустили село и са њим и старијим сином Јованом прешли у Мостар, гдје је отац, који се бавио трговином, нешто доцније и умро. Године 1815, када се у Херцеговини појавила куга, оба брата Милаковића су се са мајком преселили у Дубровник, гдје је Јован наставио очево занимање и ускоро постао имућан трговац, а млађи, Димитрије, који је био „сакат у једну ногу и о штапу морао да хода“, неспособан је био за трговину, те се, по братовљевој жељи, предао учењу. У Дубровнику је изучио италијанску и српску школу. Потом је, као младић од двадесет година, 1826. отишао у Нови Сад, гдје је приватно, „под управом професора Магарашевића, заслужног књижевника“, у току три године завршио гимназију. Студије из филозофије слушао је у Пешти, а затим је дошао у Беч да заврши права, у жељи да постане адвокат. Године 1831, по наговору Ивана Вукотића, доцнијег предсједника црногорског Сената, са којим се упознао у Бечу при пролазу из Русије, отишао је са њим у Црну Гору, гдје је врло лијепо дочекан и постављен за народног секретара. Ту је дужност вршио све до 1837. године.

Младог, ученог и врло интелигентног Милаковића Његош је убрзо заволио. Године 1833, када је одлазио у Русију да се завладичи, узео га је са собом као пратњу. Три године послје овога, 1836, Милаковић је и по други пут отишао у Русију „владичиним послом и пребивао тамо читаву годину дана“.¹ За то вријеме научио је руски и знатно проширио своје знање. Године 1837, када је и он дошао у Петроград, Његош је са Милаковићем оби-

¹ Павле Поповић, *Живот Петра I Петровића Његоша*, Цетиње 1966, 13.

шао и неке руске градове. Том приликом, када су посјетили руски двор, цар Никола I одликовао је Милаковића Орденом св. Владимира IV степена.

По повратку у домовину Његош је Милаковића наименовао за свог личног секретара са звањем „секретар правитеља црногорскога“ Тиме му је и определијели много шире и свестраније поље рада. Милаковић је у свему помагао свога господара — у реализовању државног програма и уопште у уређењу државе. Обављао је званичну кореспонденцију, иступао у споровима, учествовао у многим преговорима и потписивао разне међународне уговоре. Године 1837, када је Црна Гора добила знатну новчану помоћ из Русије, и када је формирана посебна државна каса у земљи, Његош је Милаковића поставио за првог „казначеја“ (благајника) црногорских финансија. За обављање тога посла он му је предао и „инструкције“ у дванаест исписаних тачака, у којима је означено како треба руководити са државним новцем.²

Године 1842. новоосновано Друштво српске словесности изабрало је Милаковића за дописног члана, а Његоша за почасног.³ То је вријеме када је он у народу већ био стекао шире признање и цијену. По ријечима Георгија Николајевића, његово „честито име већ се по далеким странама прочуло било“.⁴

Смрћу Његошевом 1851. године настали су преокрети и тешкоће у животу Милаковићевом. Послије тога он није дуго остао са службом у Црној Гори. Доласком новог господара, Данила Станкова Петровића, измијениле су се и прилике у земљи. „По подацима које је Вук Поповић доставио Вуку Караџићу, Данило је још децембра 1851. године имао намјеру да дигне Милаковића са Цетиња и да секретарство преда Вуку Врчевићу“.⁵ Ипак, он то није учинио. Године 1852, када је ишао у Русију, Данило је са собом одвео и Милаковића, и то не само до Беча, како се прво било чуло, него до Петрограда.⁶ На повратку Милаковић се због болести задржао у Трсту, код својих рођака. Одатле је ради лијечења одлазио у Италију, а по наводима Георгија Николајевића — и ради скупљања грађе у венецијанским библиотекама и архивама за историју Црне Горе, што је и раније више пута чинио. „Августа мјесеца 1852. године Милаковић је стигао у Дубровник, гдје је и наставио да се лијечи о чему је извијестио и књаза Данила“.⁷ „Али ни ту није дуго остао.“ Ријешен да се

Душан Вуксан, *Први министар финансије Владике Рада*, Споменица Његошева, 1925.

² *Гласник Друштва српске словесности*, св. I, 1847, 223, 225.

⁴ Георгије Николајевић, *Живот Димитрија Милаковића*, Магазин српско-далматински, Задар 1860. 18.

⁵ Др Петар Поповић, *Вук и Димитрије Милаковић*, Вуков зборник, САН, 1966, 518; *Вукова преписка*, VII, 147.

⁶ *Вукова преписка*, VII, 127.

⁷ Др Петар Поповић, нав. рад, 518; Државни музеј, Архивско одјељење Цетиње, (ДМ АОЦ), фасц. за 1852.

више не враћа у Црну Гору, Милаковић је отишао у Београд, с намјером, вјероватно, да се тамо запосли и штампа неки од својих радова. Али не остваривши ништа од тога, послије двије године, 1854, он се вратио у Дубровник, код свога брата Јована, гдје је остао три године. За то вријеме интензивно се бавио науком, довршио је, „Историју Црне Горе“, коју је још давно започео био, и припремио опширну српску граматику. У Дубровнику Милаковић је мислио да остане дуже вријеме, а можда и стално. Али један немили случај измијенио је његову одлуку. Полицијске власти су у њега посумњале и једнога дана извршиле му претрес у кући. Озлојеђен због овога, он почетком фебруара 1858. године напусти Дубровник и, пошто је још раније, 1856, добио био пасош са Цетиња, упути се преко Беча за Петроград. Али, када је био у Варшави, разболи се и ту остане неко вријеме на лијечењу. Пошто се опоравио, намисли да иде за Париз. На путу, у Дрездену, гдје се био на краће задржао, 15/27. августа 1858. године, неочекивано и тајанствено снађе га смрт. Ујутру су га нашли мртва „пред хотелским прозором на пољу“.⁸ Сахрањен је, по жељи брата му Јована, на грчком гробљу у Лајпцигу.

Смрт Милаковићеву огласили су многи наши листови и појединци. „Летопис Матице српске“ ожалио га је „као једног од врских поборника народне књижевности!“⁹ „Српске новине“ су и даље ишле у својим похвалама. Оне су наглашавале његову ученост, поштење и доброту, чијом је смрћу „Српство изгубило једног врлог мужа, честитог родољуба, најодлучнијег књижевника и неуморног радника на добру“ народном.¹⁰ Анонимни дописник из Дубровника у „Српском дневнику“ назвао је Милаковића „врским и ријетким Србином“ и набројио све најљепше особине које су као врлине красиле његову душу, а изнад свега његово велико родољубље.¹¹ У том листу је и непознати которски дописник величао Милаковића, хвалио његов рад и његова племенита душевна својства којима је „свуда оставио лијепу успомену“.¹²

Смрт Милаковићеву у име Српства ожалио је и пјесник Љубомир Ненадовић у стиховима. Он је нарочито изнио тугу и жалост коју је Црна Гора изразила за њим, којој је он био дика, за ким плачу њени синови, на Цетињу звоно јеца, а на Ловћену му вила плете вијенац.¹³

На молбу Георгија Николајевића, уредника „Магазина србско-далматинског“, о Милаковићу је говорио и Борбе Срдић,

⁸ Павле Поповић, нав. рад, 13; *Србски дневник*, бр. 67 од 29. августа, бр. 69. од 4. септембра 1858.

⁹ Андра Гавриловић, *Знаменити Срби XIX века*, 18.

¹⁰ Исто.

¹¹ *Србски дневник*, 1858, бр. 67.

¹² Исто.

¹³ Андра Гавриловић, нав. дјело, 18.

његов друг из времена заједничког живота на Цетињу, и приказа његове физичке и духовне особине, које овдје укратко и доносимо:¹⁴

По спољашности Милаковић је био „високог танковитог стаса, обличја здравог, мушког, руменичастог, очију цркастих, косе густе и последњих година просиједе, бркова палих, повијених“. „Нарави, када је био у друштву увијек је био весео и шаливе, лијепа и слатка разговора, подашне руке...“ „Са сваким је био љубазан, душе и срца доброга, бистрог ума и проницателног, пријатељу услужан, искрен, постојан, спрема млађи(х)нисходителан, господару вјеран и покоран, спрема сенатора смирен, од најмање угрозе страшљив, спрема ласкатеља острожан, шпијунства мрзатељ, иностранца бранитељ, страдалника помоћник, мој поучитељни сабесједник, пријатни и весели друг“ „Усамљење Милаковић је одвећ љубио.“ „У препирке се нерадо упуштао. О језикословију се најрадије забављао. Нико ваљда тако као он није знао претресати начин писања Вука Караџића и погрешке му у писању изнаходио, али на јавност никада их није хтио издати. О синтакси је много умствовао и писао, али то је са собом у рукопису понио или му је на Цетињу остало“.¹⁵

„Последње три године, док се бавио у Дубровнику, будући да је свагда о штапу ходати морао, што му је премного сметало, никуд ван куће на ногама није излазио, осим у каруцама.“ Стога му је „неисказано мило било када би му по који пријатељ посведневно на разговор пред вече долазио да вријеме у друштву проведе“.¹⁶

Овом Срдићевом опису физичког лика и карактера Димитрија Милаковића потребно је још додати да је био образован и широке дјелатности. Поред свог, српског језика, говорио је италијански, руски и њемачки. Служио се још и мабарским, а са Његошем се вјежбао у конверзацији францускога језика. Иако је као хром био осуђен на тешко кретање, и уз то без породице, нежењен, он је свуда стизао, на сваки посао, и сав се био предао културном и научном раду. Одржао је везе са свим нашим познатим књижевницима, нарочито са Вуком Караџићем, прво преко његових књига, а доцније се и лично са њим упознао и спријатељио.

Караџића је Милаковић врло рано заволио. Још док је боравио у Дубровнику, прије своје двадесете године, почео је да прима његова дјела, да тражи претплатнике за њих и да скупља претплату. Доцније, када је постао ћак Новосадске гимназије, показао се још ревноснији у томе. Милаковић је желио да користи Вуку, да му побољша материјално стање. Пратио је његов рад, радовао се сваком његовом успјеху и узимао учешћа у дис-

¹⁴ Георгије Николајевић, нав. рад, 23, 24.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, 23, 24, 25.

кусијама и у одбрани његове језичке и правописне реформе. Састајао се и дружио са Вуковим пријатељима, који су га још шире упознавали са многим тадашњим књижевним појавама и збивањима. Цијелог свога живота Милаковић се везивао за Вука. Он је и читавим својим дјелом био под његовим утицајем, али највише у раду који је везан за његов боравак у Црној Гори. За то вријеме, у свему што је он остварио, имао је и Вук удјела и заслуга.

Под упливом Караџића и у сарадњи са Његошем и Симом Милутиновићем, поред других, са којима је сарађивао, Милаковић је као књижевни и културни радник стварао једну нову, стварнију и садржајнију књижевну радњу. То је рабање једног новог књижевног живота и покрета. Посебно, Милаковић је у овоме као организатор и стваралац био врло активан. Управљао је штампаријом, коју је Његош 1833. године набавио, и уз издашњу помоћ Караџића опремио потребним материјалом. Под његовим надзором на Цетињу су 1834. године штампане прве књижевне творевине младога Његоша — „Лијек јарости турске“ и „Пустинак цетињски“, као и „Дика црногорска“ Симе Милутиновића, што је све онда радосно и усхићено поздрављено у српском народу, утолико јаче што је то потекло из једне средине која је била вјечно жариште ратова.¹⁷ Двије године доцније, 1836, у цетињској штампарији штампане су и „Српске народне пословице“ Вука Караџића, са знатном допуном Његошевом и Милаковићевом, који је још водио и коректуру дјела. Са Вуком је он тада био у сталној вези и преписци.

Године 1835, по налогу Његошевом, Милаковић је издао календар „Грлицу“, који, с обзиром на своју садржину и карактер, представља први црногорски књижевно-научни алманах. „Грлица“ је излазила узастопно пет година, од 1835. до 1839. закључно. Сва је ова годишта уредио Димитрије Милаковић, сем трећег, за 1837, које је повјерено придворном архимандриту Петронију Лујановићу. Године 1837. Милаковић је био одсутан — по званичном послу налазио се у Русији. Идеју за покретање „Грлице“ дао је Његош, што је Милаковић, у предговору њеног првог броја, и изнио. „Кад ми је по Врховној заповиједи“, каже он, „објављивање у мјесецу јулију предано“, с наредбом да се „у овдашњој штампарији штампа календар за год. 1835“, тада сам почео истраживати предмете, које би додао к истом календару, да с тијем колико толико по вољи учиним и оним, који у рукама имају и друге календаре: и колико су ми дужности званија мога и краткост времена допустили скупљао сам ји и приготиовио. Какви су гођ овога се, као части цијелога сербскога народа тичу, и ласкам себи да Србима неће бити неповољан, с тијем јошт више што су печатани у Црној Гори, ће је прије 340 година славенске књиге Гјург Црнојевик печатао“.¹⁸

¹⁷ *Летопис Матице српске*, IV, 1834, 140.

¹⁸ Предговор *Грлици* за 1835.

Свих пет бројева „Грлице“ посвећено је „црногорској младежи, највећој надежди унапредашњег штита слободе свога отечества“ Поред ове посвете, Милаковић је донио и другу, поетску, Симе Милутиновића:

„Чарна Гора пресветиње српске,
најдраже ми што бит може смртну,
благочастја и јунаштва с лаве,
сопствености и слободе общче,
завјетрило и храниште дивно“.

По форми и садржају сви бројеви „Грлице“ су једнообразни. Сви имају књижевни смјер и програм. Послије календарског дијела, у њима се износи и родословље ондашњих европских царстава и краљевстава и објављују поједини прилози из историје, географије, статистике, белетристике и фолклористике. У свима се налази и по неки превод са страних језика. Радове под иницијалима Г. Н. преводио је дубровачки протојереј Георгије Николајевић, доцнији уредник „Магазина српско-далматинског“, професор православне Семинарије у Задру и члан Друштва српске словесности. У броју из 1838. донијет је и један чланак из теорије књижевности — „Топографическо описаније царства поезије“, који је такође превод са неког од страних језика.

У „Грлици“ се налазе имена и на њој је сарађивало више сарадника: Сима Милутиновић, Петар II Петровић Његош, Димитрије Милаковић, Георгије Николајевић, Петроније Лујановић, а највероватније и Георгије (Борбе) Петровић Његош.¹⁹ Од свих, Његош и Милаковић су најплоднији били. Они су два главна и оригинална сарадника. Његош, истина, није објављивао своје прилоге у свима бројевима „Грлице“, већ само у два, за 1937. и 1838, и то анонимно, ваљда из скромности или по обичају онога времена, потписујући се само иницијалима П. П. Њ. и Д. Д. (Драго Драговић). Ипак, његових прилога у „Грлици“ има највише: једанаест пјесама и алегорично-хумористична приповијетка „Житије Мрбена Несретниковића“. Њему се приписује и нека од „црногорских јуначких попијевки“, које је иначе сабирао.

Као сарадник „Грлице“ Милаковић је дао скоро исти број прилога као и Његош, али много обимније и разноврсније. Он је објављивао своје историјске студије, давао научну прозу, географски описивао Црну Гору, а можда и дубровачко окружје, износио статистичке податке са њиховог подручја, „а по свој прилици доносио и неке преводе“. Према рукопису Петра I

¹⁹ С правом наводи Радивоје Шуковић да је пјесма „На смрт покојнога Филипа Кустудије“ Г. Петровића, јер по свему и одговара његовој пјесми „Мојему другу на Митровдан: Добро јутро!“, а и иницијали Г. П. то свједоче. (Радивоје Шуковић, *О алманаху Грлица, њеним сарадницима и уреднику*, Библиографски вјесник, Цетиње 1976, бр. 1—2, 32).

Петровића Његоша приредио је за штампу „Кратку историју Црне Горе“ То је само био почетак црногорске историје, који је почињао са Балшићима, а завршавао се 1811. године, писмом Петра Великог, цара и императора руског, које је упутио Црногорцима. Милаковић је наставио и продужио да је и даље обрађује, што је и објавио у бројевима „Грлице“ за 1836, 1837. и 1838.

Други је његов рад „Кратки поглед на географическо-статистичко описаније Црне Горе“, које је без потписа, анонимно. Објављен је у „Грлици“ за 1835. годину. Својим распоредом и излагањем подсећа на уџбеник, као да је писан за школску употребу. У њему се говори о граници, величини и „раздјеленији земље“, о њеној површини, клими, производњи, планинама, води, путовима, житељима, вјери, трговини, науци и занатима, о управљању, законима и карактеру народа. Попут овога рада Милаковић је обрадио и „Кратко географическо-статистичко описаније Боке Которске“, објављено у „Грлици“ за 1838. За овај прилог он је у предговору самог алманаха објаснио да је настао као допуна текста историје Црне Горе, јер се „при описиванију новијех црногорских бојева често... спомињу многа мјеста бокоторска“ Грађа за „описаније“ узета је од Бродмана, Петра, а нешто из саопштења једног младог Србина из Боке.²⁰

У „Грлици“ за 1836. Милаковић је дао приказ на „Дикву црногороку“ Симе Милутиновића. Његови су и сви предговори и објашњења у свим бројевима алманаха. Вјеровање, на основу извјесних сличности и повезивања са ранијим, сродним текстовима, као и начина излагања и говора, да је написао и „Кратко географическо-статистичко описаније дубровачког окружја“ није сасвим убједљиво. Исто тако не може се са сигурношћу узети ни да је његов превод (с неког од страних језика) чланак „Топографическо описаније царства поезије“.²¹ „Милаковићеви етнографско-географски и историјски списи, по интерпретацији материје, слични су „неким истородним“ Вуковим радовима и имају сва својства добрих научних прилога. Иако су писани као прегледи, у виду кратких осврта, понеки и у стилу уџбеника, у њима су испољене све одлике научног истраживања“ Милаковић је показао „смисао за коришћење литературе и за објективно тумачење „материје, тежњу за проналажење нових историјских докумената“, као и „пажљив однос према радовима који служе као извор“.²² Његово „осјећање историчности“ у просуђивању материје је здраво и сигурно, што подсећа на Вука Караџића, чијем је примјеру и слиједио.

„Грлица“ у ствари, по упоређењу и анализи коју је извршио професор Шуковић, „у основним садржајима најсроднија је Вуковој *Даници*“. „Њена садржина одише вуковим духом, а

²⁰ Предговор *Грлице* за 1838.

²¹ Радивоје Шуковић, нав. рад, 35.

²² Исто, 36.

унутрашња структура двају алманаха је готово истовјетна“ У оба је грађа узета из живота народа којима су намијењени, из њихове новије историје, српске и црногорске, и дати су слични географско-статистички описи обију земаља, Србије и Црне Горе. Уз научну прозу у алманасима су објављене и народне јуначке пјесме. Кроз извјесне прилоге изражена је и идеја зближења двају народа у циљу њихове заједничке борбе против непријатеља за опште ослобођење. Оба алманаха „имају исту композицију и доста сличности у обради“ „Оба два су претежно и литерарно-научног карактера“.²³

Ипак, поред све сличности са Вуковом „Даницом“, Милаковићева „Грлица“ има и својих посебних црта и особености. Она је израз прилика у којима је настала и њен просвјетно-културни програм одговарао је идејно-политичким друштвеним тежњама и стремљењу Црне Горе тридесетих година прошлога вијека. Као календар, који „народу највише може ползе да учини“, јер „га готово сви људи купују, који знаду да читају“;²⁴ он је имао најшире да послужи масовном просвјетљивању и уздизању. Посвећен још црногорској младежи, обиљежавао је и своју идејно-политичку тежњу и смјер. Кроз њега је проговорио и млади Његош, као владар и пјесник, и његов вјерни и предани сарадник Милаковић. „Грлица“ је важан докуменат и вјерно свједочанство и за упознавање живота и рада и других личности. Она одражава друштвене и културне прилике једне средине која је била у изградњи савременијег живота, и зато остаје као слика и израз једнога времена.

У свом широком пољу рада Димитрије Милаковић је био и школски писац. Опет по налогу Његошевом, за потребе ондашње Цетињске школе, он је саставио „Србски буквар ради учења младежи црногорском и грађанском читању“ (1836) и „Србску граматику састављену за црногорску младеж“ (1838). Нешто доцније, 1839, превео је са руског и „Преправу за историју свијета састављену Шлецером за дјецу“ Све три књиге штампане су у Митрополитској, односно „Правитеља црногорскога књигопечатњи“

„Србски буквар“ Милаковићев садржи основно знање које је потребно да зна ђак—почетник. У њему су дате црквена и грађанска азбука, интерпункција, неколико молитава, примјери за читање, изабране изреке, приче, басне и анегдоте. Из историје се укратко говори о Стевану Немањи, цару Урошу и кнезу Лазару са освртом на косовску битку. Има и неколико пјесмица. На крају се износе четири вида рачунске радње и арапски бројеви у цифрама до хиљада, као и у црквенословенским словима.

За школу Милаковић је објавио само први дио своје „Србске граматике“. Други и трећи дио није успио да штампа, иако

²³ Исто, 11.

²⁴ Вук Караџић, *О српским календарима*, Даница, 1869, 239.

је обећавао да ће она изаћи 1839. године. На граматици и питању језика он је дуго радио, преко двадесет година. Георгије Николајевић за њега каже да је за вријеме посљедњег боравка у Дубровнику „сачињавао нову опширну србску граматику, коју је још одавно почео састављати, јер је врло добро познавао сва србска наречја, као црногорско, херцеговачко, бокеско, сремско, сербијанско и пр. и чини ми се, колико сам својим очима видети и из његова разговора слушати могао, да би сви Србљи по свима странама ову општу граматику одобрили и њоме задовољни били; али ко ће знати гдје се сада од ње рукопис налази?“²⁵

По најновијој оцјени, и мала (штампана) Милаковићева грамика има више значаја но што се до данас мислило. Иако није оригинално стварана, већ по угледу на руске граматике Александра Востокова и Николе Греча, као и на „Писменицу србскога језика“ Вука Караџића, што је научио и савјесно утврдио Владимир П. Гудков, она је у културно-историјском смислу језички врло интересантна.²⁶ Гудков је узима за „значајан докуменат историје књижевног језика, у којем су дошле до изражаја противречне тенденције уобличавања књижевног израза“ Слаже се са мишљењем професора Шуковића да се кроз граматику „укрштају разна језичка струјања“ и да се у њој спајају „старе и нове тенденције“ и „огледа преломни тренутак у историји нашег књижевног језика“, и то „много јасније него у другим радовима из онога периода, који су настали у оној средини“.²⁷ Он мисли да је Милаковићево дјело значајно и као један од првих извора веродостојних података о неким штокавским говорима према њиховом стању у првој половини XIX века“, и да ће и даље за филологе и лингвисте бити од знатног интереса, а за самог аутора каже да је „за своје време био високо образован човек који се живо интересовао филологијом и историјом“.²⁸

Милаковић је познат и као преводилац са страних језика. По наводима дра Петра Поповића он је „у првом реду преводио историјска и географска дјела“ Са руског је преводио Владимира Броневског, Кајдамова, Арсењева и Шлецера, за чије је радове код нас још одавно владало велико интересовање. За Шлецера су се интересовали Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Лукијан Мушицки, Павле Соларић, Павле Шафарик и други, радо га набављали и читали. Једно његово дјело је имао и владика Петар I Петровић у својој библиотеци. Године 1833. Његош је, када се вратио из Русије, са другим књигама донио и пет примјерака Шлецерове опште историје.²⁹

²⁵ Георгије Николајевић, нав. рад, 19.

²⁶ Владимир П. Гудков, *Србска грамика Димитрија Милаковића*, Јужнословенски филолог, књ. XXXI, Београд 1874, 56.

²⁷ Рад. Шуковић, *Србска грамика Димитрија Милаковића*, Зборник за језик и књижевност, књ. I, 1972, 109.

²⁸ Владимир Гудков, нав. рад, 56.

²⁹ Др Петар Поповић, *Вук и Димитрије Милаковић*, Вуков зборник, 1966, 511.

За Шлецерово дјело „Vorbereitung zur weltgeschichte für Kinder“ Милаковић се први пут заинтересовао 1838. године и тражио је од Вука те му га је послао у руском преводу. Вјероватно му је било потребно за наставу историје у ондашњој Цетињској школи, о којој се и он бринуо. У преводу књига је штампана на Цетињу 1839. године, под насловом „Преправа за историју свијета састављена Шлецером за дјецу“, превод с руског, прва част. Доцније је објављена и у „Србско-далматинском магазину“ за 1860. годину.³⁰

Најважнији је Милаковићев рад на историји. Он се дуго бавио историјским студијама. Радови из ове струке, које је објављивао у „Грлици“, послужили су му као основ за „Историју Црне Горе“, која је штампана у Задру 1856. године.

Садржајем Милаковићева историја захвата вријеме од VII вијека до 1833. године. Писана је на основу мноштва архивских извора и литературе, што је аутор и сам означио у овом дјелу. У предговору он каже да је раније студије „најпре помњиво срањивао са изворима и другим достојерним историјским дјелима, па је по овима на неким мјестима поправљено, на неким распрострањено, а на многима попуњено; особито је попуњено из многих архива, нашем народу до сада непознатим документима“.³¹

Милаковићева историја је озбиљно и савјесно рађена. По вриједности она представља један од најозбиљнијих и најбољих радова те врсте у нас у току XIX вијека.

Својим радом Милаковић је свестрано учествовао у изградњи државног живота Црне Горе. На иницијативу Његошеву и у сарадњи са њим, бавио се свим просвјетним, културним и политичким питањима ондашње црногорске стварности. Био је покретач народне просвјете, писац уџбеника, јавни и научни радник. „Милаковић је вјешто и вјерно служио Црну Гору и на дипломатском пољу“, каже др Лазар Томановић.³² Као Његошев секретар и званично административно лице, он је у многим догађајима црногорске историје имао упулва, утицаја и судјеловања. Године 1836. на петроградском двору успио је да разбије све сплетке и оптужбе које су избиле биле против Његоша. Свога господара Милаковић је много волио и био му је врло одан. Његова смрт дубоко га је потресла. Када је умирао, на молбу присутних „да га упита има ли што да наручи“, јер остали нијесу то могли од жалости, „Милаковић му је приступио, али се загушио сузама и ниједне речи није могао прословити“.³³ Из љубави према Његошу и из свог великог родољубља, он је остао дуго у Црној Гори и задужио је својим напорним и многостру-

³⁰ Исто, 512.

³¹ Димитрије Милаковић, *Историја Црне Горе*, Предговор, III, IV.

³² Др Лазар Томановић, *Грлица*, 1889, Предговор.

³³ Љубомир Ненадовић, *О Црногорцима*, Београд 1929, 142.

ким радом. „Једина ‚Историја Црне Горе‘ била би сама довољна да му се име никада не заборави“, каже Георгије Николајевић, „а особито међу оним јуначким народом, међу којима је он двадесет година радосно провео. Сви су га Црногорци радо имали не само зато што је умно својом љубазношћу свију срца задобити. Слободно без свакога зазора могао би рећи да ни један од пређе бивши(х) тамошњи(х) секретара, нити је толико времена на Цетињу одстојао, нити је Црну Гору онако ревностно и свесрдно послужио, нити се Црногорцима свима уопште већма омилио, него Милаковић“.³⁴

Др Саво Вукмановић

³⁴ Георгије Николајевић, нав. рад, 25.